
GUAL Ramon (2018). *Pompeu Fabra a Prada. El seu exili en terra catalana entre família i amics (1939-1948)*. Codalet: Terra Nostra, 546 p.

MANENT, Jordi; PALOMA, David (2018). *Pompeu Fabra. Vida i obra en imatges*. Barcelona: Editorial Base, 224 p.

La personalitat i obra de Pompeu Fabra és ben coneguda de tots els catalans dels anys trenta i la seva significació patriòtica ocasionà que fos empresonat arran dels fets d'octubre el 1934 i que emprengués el camí de l'exili. Quan se'n va, als setanta-un anys, no té ni fortuna ni propietats; com tants d'altres, segueix el dur camí de l'incert per mantenir la fidelitat a uns principis davant la barbàrie dels violents, nacionalistes espanyols conservadors, obcecats a lluitar contra una identitat catalana diferent de la castellana. En aquest sentit, disposem d'un excel·lent treball en la monografia de Jordi Manent *Pompeu Fabra a l'exili* (2005), i dels escrits i recuperacions d'altres, entre els quals cal remarcar Jordi Mir, Josep Murgades, etc., amb l'excel·lent aportació d'una obra completa a cura del mateix IEC. Tanmateix sigui per cartes o per àlbums o escrits dispersos, encara hi ha materials difícils d'obtenir. Així, en

començar l'exili, hi ha un homenatge l'hivern de 1939 a Pau Casals amb els refugiats a Prada, com Josep M. de Sagarra, Francesc Pujol, Julià Gual i altres. Fabra hi pren part, també era amic seu, participant de la tertúlia dominical, i Joan Alavedra ens ha deixat un testimoniatge colpidor d'un Nadal en què qui no plorava somiquejava... Els refugiats homenatgen Casals amb l'ofrena d'un àlbum amb escrits, i dibuixos, de molts d'ells. Un autògraf, desconegut, de Fabra, conservat amb els papers de Casals diu a propòsit del músic universal: «Des de fa molts anys que com a artista teníeu guanyada la meva admiració, i ella sola hauria fet que m'associés amb entusiasme a l'homenatge que se us ret en el quarantè aniversari del vostre primer concert a París i avui, que en l'exili, he pogut apreciar la vostra bondat i el vostre patriotisme, m'és doblement grat que em sigui donada una ocasió d'homenatjar-vos; el meu homenatge anava adreçat, tant com a l'artista eminent, a l'home bo i al bon català que sou vós, caríssim Casals».¹

1. Text inèdit i escrit per a l'àlbum d'homenatge d'escriptors, artistes, intel·lectuals catalans exiliats a Prada de Conflent a Pau Casals la tardor de 1939. Conservat a l'ANC, Inv. 367, caixa 486, uc 11643-11733, full núm. 14.

Aquesta citació d'arrencada ens permet situar un Fabra a l'exili íntegre i coherent amb una vida en el comentari a dues obres que acaben d'aparèixer sobre el mestre per excel·lència. La primera forma part de la meritòria col·lecció «Terra Nostra», de la qual és el número XXII que dirigeix l'infatigable Ramon Gual i es titula *Pompeu Fabra a Prada. El seu exili en terra catalana entre família i amics (1939-1948)*, que poguérem adquirir a la Universitat Catalana d'Estiu el 2018, tot just va aparèixer. Es tracta d'una obra monumental de 546 pàgines, format foli, a tot color i que honora la resistència cultural catalana en terra de domini francès absolut, constant i abassegador —amb sovint la indiferència del sud—, cosa que fa més lloable l'actitud de treball dels qui malden per preservar la identitat pròpia. Aquest obra hi contribueix. Deixa constància de la presència de Fabra durant gairebé deu anys, a fins la seva mort el 1948.

Ramon Gual, com ha fet altres vegades, no és un acadèmic sinó un militant, generós amb tothom mentre hi hagi catalanitat entremig. El poguérem conèixer bé quan ens acompanyà, un dia d'estiu, pels camins pradencs resseguint els domicilis de Casals en aquesta ciutat tan clara i catalana. El treball que ha fet és, com els altres, una acumulació de materi-

als que presenta temàticament en tres grans blocs: fotografies, llibres i textos apareguts a la premsa, amb iconografia vària. Data i situa tots els materials i l'afany és d'exhaustivitat. Hi és tot, els escrits apareguts a la premsa d'exili, les imatges dels esdeveniments, públics i privats, les cobertes dels llibres de Fabra... Té la voluntat de mostrar aquesta relació entre el Rosselló i Fabra en els anys d'exili amb un afany, com remarcuem, d'aplegar-ho tot. Aquest és el mèrit; per tant, no és un treball acadèmic amb metodologia, bibliografia i anotacions, sinó un aplec documental, una col·lecta o silva, com en deien al segle XIX, que vol endinsar-nos en una vida. Si el treball de Jordi Manent ja ens acostava a la feina acadèmica, el de Ramon Gual, com un film, ens acostava a una vida. I reix, amb encert i escriu, en aquest objectiu perquè quan acaba el visionat dels centenars d'imatges i la lectura de tants i tants escrits —de Rovira i Virgili a Josep Carner, de Ch. Buby a Ll. Nicolau d'Olwer o Josep M. Corredor— esdevé una autèntica antologia literària de les terres al peu del Canigó fins a les asteques a Ciutat de Mèxic sota el volcà Popocateptl, que un índex mostraria en la seva plenitud i ambició. L'aplec, insistim, és la demostració del lligam dels exiliats i la gent de les comarques del nord

amb el lingüista per excel·lència de la llengua catalana, i l'obra honora una col·lecció de militància amarada de sentiment. Escruixidora l'antologia fotogràfica de l'enterrament, sentides les paraules d'un jove Heribert Barrera i la presència textual de tants testimonis —de Joan Alavedra i Àngel Ferran a Ventura i Gassol i Emili Vigo— ens fa viure de prop la duresa de la llunyania imposada per la intolerància.

Joan Corominas també és a l'exili, a Chicago, com escriu, en uns Estats Units on exerceix la docència i es dedica a la seva obra per la normativització de la llengua. Dos gegants, dues personalitats de gran relleu a les quals devem agraïment per la gran labor de preservació. La carta, datada a Chicago, com escrivia Coromines, és del 15 de febrer de 1949, i expressa el condol per la pèrdua del filòleg autor del *Diccionari etimològic* a la filla del Mestre, Carola Fabra, i a la vídua, Dolors Mestre, arran de la mort. No és un condol habitual, és un plany del dolor col·lectiu i, en els moments més durs, també és un cant a l'amistat, l'esperança, sempre amb la tasca que ha de perseverar de rerefons. L'edició, que manllevem de la correspondència dels anys d'exili entre els dos lingüistes en el volum *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*, és a cura de Joan Ferrer, Josep

Ferrer i Joan Pujadas, que edità la Fundació Pere Coromines el 1998 sota el peu de Curial gràcies a la mà de Max Cahner, gran amic de Coromines. Diu l'altre filòleg exiliat: «La notícia de la mort del Mestre em va causar un trastorn tan gran que, ajudant-hi les pesades obligacions que ací em tenen lligat, fins avui no he tingut calma per a escriure'ls. Poden ben creure que no per això he deixat de pensar un moment en el gran desaparegut i en vostès, que més vivament que ningú han de sentir la pèrdua. / Però en pocs casos es podrà dir tan verament que m'he sentit amb tota l'ànima al costat de vostès en aquesta pena. De cap no puc dir com d'ell que ha estat per a mi El Mestre, en tota la solemnitat d'aquest gran mot. Però la meva compenetració amb ell no resta pas completament definida en haver dit això. [...] Els catalans en el fons som molt sentimentals, i justament perquè ho som ens desplau d'ostentar-ho. Ell, com el meu Pare, era català a tot ser-ho i a l'antiga, en aquest punt com en tots (penso que jo també). La nostra simpatia no s'esplaia en magarrufes i escarafalls, li fa horror de deixar-se en frases; però traspua pels ulls, es flaira en tot el tarannà de la nostra conversa. Ben bé així era la d'ell. Així i tot, algun cop, de tard en tard, bota l'emoció incontenible, i com

més rars són aquests moments, més gran és l'eloqüència que tenen. Només dues vegades havia de produir-se un esclat així entre ell i jo. Sempre, mentre visqui, les recordaré. La primera va ésser l'endemà del 14 d'abril de 1931, quan vaig arribar a l'oficina vam fer-nos una abraçada. Amb el respecte que li tenia, no cal dir que la primera acció va partir d'ell. L'altra vegada, ai de mi!, només la vam arribar a pensar aquesta abraçada. En una de les seves darreres cartes ell em deia: "Abans d'acabar la vostra tasca a Amèrica, no fareu una escapada a Europa, que em donaria ocasió de poder parlar amb vós i donar-vos, ben estreta, una cordial abraçada?" [...] / Quan collia de terra el telegrama d'En Ventura i Sureda, el dia de Cap d'Any, que em va caure de les mans en llegir la trista nova, no sé per què em passaven pel cervell les notes de la *Tercera Simfonia*. Ell sí que ho era de debò, un heroi! Des de jove les hores dedicades a una tasca difícil i sense profits, prenent-les a una professió respectada i lucrativa; la posició segura a Bilbao, abandonada; després la caseta de Badalona i els modestíssims envans de l'oficina, per maldar tota una vida per una idea gran i adorada, però havent de vèncer a cada pas la ignorància, la poca-solta o la mala fe; sense altra recompensa a la vista que

el bé dels catalans i una mort voltada d'una veneració immensa. A la seva família, estimades senyores i amigues, li n'ha tocat una part ben gran d'aquest heroisme tranquil i silenciós. Poques vegades m'havia tocat l'íntima satisfacció de conversar amb vostès. Tant més commogut és el record que en servo! Però eren tantes les vegades que havia oït dels llavis d'ell les proves del bon seny i de la paciència infinita dels qui el voltaven. Res no m'agradaria tan pregonament com poder-los estrènyer la mà en aquests dies. Necessito dir-los que la meua amistat no vacil·larà mai a fer tot el que pugui si mai tinc la sort de poder-los ésser útil?».

Aquesta llarga citació ens permet copsar la incidència que tingué Fabra en el món de l'exili, autèntica Catalunya cultural amb la sortida de tants i tants intel·lectuals. D'ací que l'aportació de Gual amb la seva «Terra Nostra» dedicada a l'exili de Fabra ens sigui un document vital molt rellevant i d'alt interès humà que complementa, en certa manera, l'aportació de Manent fill, que ens explica tot el que feu el filòleg a les terres rosselloneses.

La segona obra és de la mateixa temàtica, antologia visual però amb uns matisos diversos. Efectivament, *Pompeu Fabra. Vida i obra en imatges* (Barcelona, Editorial Base, 2018) és també una selecció d'imatges presen-

tada en una obra d'alta qualitat formal, acurada i representativa, en la qual apareix visualment la vida de Fabra a través d'uns dos centenars d'imatges entre les quals trobem cobertes de revistes i llibres, reproduccions de cartes i impresos, però on destaquen, al nostre parer, tres aspectes: l'extrema elaboració textual de la rica i selecta informació de tota la vida, que conforma un àlbum que ressegueix la vida i l'obra del filòleg definit com a seny ordenador; assenyala Ester Franquesa al pròleg que la vida catalana haguera estat diferent sense la seva aportació, i així és. La normativització ha atorgat una modernització a la llengua quan teníem un Estat en contra i pogué ser la voluntat cultural, social, i amb Prat de la Riba política, la que impulsà aquesta acció tan fonamental per a l'ús públic acadèmic de la llengua, allunyant-nos de la dimensió de *patois* a la qual volien portar-la els poders polítics dominants.

Paloma i Manent divideixen el treball en cinc grans capítols —Barcelona, Bilbao, Badalona, exili i homenatges— i la qualitat dels textos fa que es conformi com una biografia més que s'afegeix a les del filòleg més estudiat i biografat. Sorpren la qualitat formal, esmerada, pulcra, que ens fa pensar que malgrat la competència de les pantalles, el llibre sempre pervindrà

perquè un objecte com el present és insubstituïble i un plaer visual i tàctil. Fabra se'ns acosta de manera selectiva: per exemple, l'apartat de les col·laboracions de premsa conté una sola pàgina —amb la relació de les capçaleres on va col·laborar— i una altra pàgina de mostra. El detall ens mostra com ha dominat el sentit d'una representativitat i un afany didàctic amb especial cura a l'hora d'ubicar les imatges, i anotem la col·laboració d'Oriol Garcia Quera i Gemma Pauné, que faciliten el recorregut per la biografia de Fabra entesa com un camí personal. Pràcticament cap fotografia de caràcter general i totes del personatge, a diferència d'algun àlbum en què s'inclouen imatges més que conegudes, i poques del personatge biografat.

Fem esment de l'amplitud de l'aportació: es mostra el Fabra íntim, familiar i personal, amb els nets, les aficions i activitats com l'excursionisme, la vida pública, amb actes, personalitats, efemèrides i, naturalment, com a eix central, la seva aportació, amb viatges a congressos o conferències, etc., dominant sempre unes imatges en les quals hi ha una voluntat molt ben definida: narrar una vida al marge de ser una antologia gràfica, que també ho és. Aquest és l'alt mèrit de l'àlbum, que no és una simple successió d'instantànies, sinó que es-

devé un recorregut per la trajectòria professional i humana, pública i privada, d'un personatge singular amb el qual el país està en deute per l'originalitat i qualitat d'una aportació que significà un extraordinari avenç a la normalitat. L'IEC, en paraules del seu president Joandomènec Ros, ha dedicat a Fabra molts recursos, des d'un Espai Fabra fins a exposicions i jornades acadèmiques; amb la seva implicació en aquest llibre, patrocinat per la Diputació de Barcelona, es disposa d'un vehicle important que potser podria ser ofert en obert a tota la ciutadania en temps de reclusió com el present gràcies a les noves tecnologies i, per què no, que el tinguessin també totes les biblioteques públiques del país atenent que pel disseny innovador, respectuós però modern, i els continguts, està destinat a ser una obra de referència amb tot el que això implica. La llista d'agraïments, més d'un centenar, mostra l'ambició de l'equip d'autors i d'editors en ser una singular i amena aportació a l'any Fabra que fou el 2018 i del qual ara, podem valorar, com hem fet amb aquests dos llibres, els fruits amb posterioritat.

Els dos treballs, un des de l'individualisme de la resistència, l'altre des de les institucions del país, ofereixen una molt nítida realitat del que fou una vida, la de Fabra, a cavall entre les dues Catalunyes, que tenen tanma-

teix una llengua compartida. Com va escriure l'enyorat Heribert Barrera a *La Humanitat* de l'exili francès el gener de 1949 arran de la mort a la segona pàgina; la primera va ser l'«Adeu a Fabra» amb Humbert Torras i un editorial central sobre la colonització de Catalunya, temps difícils per als qui no perdien l'esperança i seguien amb la tasca. Deia també posteriorment l'estimat químic i polític exiliat: «La vida de Fabra ha estat un exemple de treball, de modèstia i de mesura. Pocs com ell a l'exili s'han mantingut tan dignament, tan serenament. La gent de la nostra raça barreja, sovint al seny tradicional aquell gra de follia que recomana Horaci, però els arrauxats són, per dissort, molt més nombrosos que els genis. Fabra haurà estat el model del català de seny, cremant de la flama d'un ideal. I per això la seva obra, d'una ambició immensa, té aquest equilibri que podem qualificar d'hel·lènic. El català ha sortit de les seves mans flexible, sense ésser anàrquic, precís sense ésser encarcerat».

JOSEP M. FIGUERES

Universitat Autònoma de Barcelona

JosepMaria.Figueres@uab.cat